

■ چکیده:

تاریخ شفاهی با ماهیت بین‌رشته‌ای در دهه‌های اخیر در محافل علمی جهان گسترش پیدا کرده است. تاریخ شفاهی نقش مکمل در تاریخ‌نگاری دارد. در حوزه پژوهشی تاریخ معاصر ایران واکاوی تحولات نیم‌قرن اخیر به روش تاریخ شفاهی و مصاحبه با مطلعان و مشارکت‌کنندگان در تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی راهگشای باز اندیشی تاریخ این مقطع است. در این مقاله با انطباق تاریخ شفاهی بر تحقیق کیفی به چگونگی تحلیل مکالمه داده‌های شفاهی و روش‌شناسی آن در داده‌های تولید شده پرداخته می‌شود. در تحلیل گفتمان و ارتباط آن با تاریخ شفاهی از این منظر که گفتمان‌ها تاریخی هستند و تنها می‌توانند در رابطه با بستر خودشان درک شوند به اصول نظری تحلیل گفتمان و فعالیت‌هایی این عرصه توجه نموده و به برخی ابهامات حوزه تاریخ شفاهی از نگاه محققان در زمینه اعتبار و روایی مصاحبه‌ها و سندیت آن پاسخ داده شده است.

کلیدواژه‌ها:

تاریخ شفاهی، روش‌شناسی تحلیل مکالمه، تحلیل گفتمان، اعتبار و سندیت

روش‌شناسی تحلیل مکالمه، تحلیل گفتمان و اعتباریابی در تاریخ شفاهی

فایزه توکلی^۱

مقدمه

اولین گویندگان تاریخ مردمی بودند که در اوقات فراغت از کارهای روزانه دور آتش می‌نشستند و از تجربیات خود و خاطرات پدرانشان تا جایی که به خاطر داشتند، می‌گفتند. این تنها راه انتقال و حفظ تاریخ بود. در بسیاری از تمدن‌ها گویندگان تاریخ مقام بالایی داشته‌اند. بسیاری از مهم‌ترین منابع تاریخی به این شیوه نگارش یافته‌اند. یادآوری این نکته مهم است که تاریخ چیست. تاریخ فقط آن چیزی نیست که در مکتوبات، نامه‌ها یا کتاب‌ها پیدا می‌شود، بلکه تاریخ در خاطر و ذهن افرادی است که شاهد اتفاقاتی در مقطع تاریخی مهم از زندگی‌شان بوده‌اند و یا خود مستقیم در متن تحولات شرکت داشتند. مکتوبات تاریخی اغلب داستان فاتحان و قدرتمندان تاریخ است، نه زیردستان و ضعیفان. قلم همیشه در دست قدرت بوده است، به همین علت اطلاعات کمی در مورد زندگی بردگان، کارگران، کشاورزان،... و زنان و روحانیان موجود است»^(۱).

در تاریخ معاصر کشورها، نقش طبقات مردم در دوره‌های استقلال خواهی و استعمارزدایی و انقلاب‌های مردمی و مبارز انکارناپذیر می‌باشد. جریان‌ات مداخله‌گر در حوادث تاریخ معاصر را که گاهی به غلط، مسائلی کم‌اهمیت و حاشیه‌ای تلقی می‌شوند، با رویکرد کیفی تاریخ شفاهی (oral history) ثبت و ضبط می‌شود. تاریخ شفاهی با ماهیت میان‌رشته‌ای در دهه‌های اخیر در محافل علمی جهان گسترش پیدا کرده است.

۱. پژوهشگر و کارشناس ارشد تاریخ،
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات
فرهنگی.

Email: faezhtavakoli@yhoo.com

تعاریف متعددی از تاریخ شفاهی ارائه شده است که در جمع‌بندی تعاریف تاریخ شفاهی مفهوم آن عبارت از:

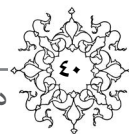
«تاریخ شفاهی، نوعی تحقیق کیفی با ماهیت بین‌رشته‌ای است که از طریق تعامل دو سویه بین مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده، ضبط و ثبت می‌شود. این روش، مکمل تاریخ‌نگاری است و در آن تمامی اقشار جامعه که در تحولات تاریخی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و فرهنگی نقش دارند در تکمیل داده‌های تاریخی با خلق تصویر و صدای زنده و همراه نمودن اسناد موجود به مورخین در بازنگری تحولات تاریخی و به مردم با ارائه مستند و هم‌زمان روایت‌ها و تصاویر در گسترهٔ جامعهٔ اطلاعاتی معاصر پاسخ می‌دهند». (تعریف نویسنده از کتاب زیر چاپش با عنوان مبانی نظری تاریخ شفاهی).

در این تعریف روش تحقیق در تاریخ شفاهی از نوع تحقیق کیفی ذکر شده زیرا:

«تحقیق کیفی عبارت است از یک شیوه ذهنی^۱ که برای توصیف تجربیات زندگی و معنی بخشیدن به آن‌ها به کار می‌رود. از آنجایی که بسیاری از ابعاد وجودی انسان و جنبه‌های زندگی، با ابزارهای کمی و با استفاده از دانش تجربی قابل شناسایی و اندازه‌گیری نبوده است. در این روش توجه به تجربیات انسان‌های شرکت‌کننده در مطالعه توجه بر روی جنبه‌های دینامیک، همه‌جانبه (Holistic) و فردی تجربیات انسان تأکید دارند و می‌کوشند تا این ابعاد را به طور کامل در متن و شرایط و از دیدگاه افرادی که آن‌ها را تجربه کرده‌اند در نظر بگیرند». (۲)

در تاریخ شفاهی، ابزار کار ضبط صوت است و بر نقش مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده و تعاملات آن دو در شکل‌گیری و ثبت این نوع وقایع‌نگاری تأکید گردیده است. در تاریخ‌نگاری معاصر تاکنون تأکید بر نوشتار و اسناد مکتوب بوده است اما در تاریخ شفاهی بنابر جامعه اطلاعاتی کنونی گفتارهای انسان‌های درگیر در تحولات و پخش هم‌زمان آن در تکمیل و در برخی موارد به تنهایی بر غنای ثبت تحولات تاریخی، جایگاه خاصی در تاریخ‌نگاری ایجاد کرده است. هم‌چنین حوزه تاریخ شفاهی شامل تحولات بخش‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است و دامنهٔ تحقیق کیفی در تاریخ شفاهی شامل تمامی اقشار و حوزه‌های گوناگون می‌باشد. هم‌چنین در حوزه جامعه اطلاعاتی کنونی کارکرد این نوع تاریخ‌نگاری دو نتیجه مهم در بر خواهد داشت، یکی آنکه مورخ در تاریخ معاصر با ضبط صدا و تصویر مصاحبه‌شوندگان با امکانات فناوری کنونی آرشیوی از مصاحبه‌ها را می‌تواند در اختیار جامعه جهانی قرار دهد و به گونه‌ای تاریخ در حوزه برون‌جامعه‌ای مستقیم عرض‌اندام نماید و از طرفی مخاطبان به سهولت با رجوع به بخش مصاحبه‌ها و با مشاهده اسنادی که ارائه شده است می‌توانند از امکانات اطلاعاتی آن استفاده نمایند.

1. Subjective

تحلیل مکالمه در تاریخ شفاهی

روش تحلیل مکالمه برای تحلیل داده‌های مصاحبه تاریخ شفاهی بسیار مهم است. هدف تحلیل مکالمه یافتن اصول و رویه‌های تولیدی - از منظر روش‌شناسی مردمی - است که مشارکت‌کنندگان در تاریخ شفاهی در هنگام مصاحبه بازتولید می‌نمایند و ساختار و نظم خاصی را در موقعیت‌های ارتباطی به کار می‌گیرند. بنابراین، هدف کشف «ماشینی» است که موتور محرکه آن مردم است. از این نظر، با ذکر وقایعی که در آن شرکت داشتند خود را در قالب مکالمه و گفتگو نشان می‌دهند. با جستجوی دانش مشارکت‌کنندگان درباره رویدادهای زندگی روزمره، تحلیل مکالمه در تلاش است کشف کند که چه طور ابعاد خاصی از مکالمه از طرف خود گویندگان درک می‌شوند.

در دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ روش تحلیل مکالمه توسط هاروی ساک بسط پیدا کرد. یکی از مهم‌ترین مبانی نظری تحلیل مکالمه آن است که «تحلیل مکالمه به تحلیل متون گفتاری در موقعیت‌های طبیعی توجه دارد نه در محیط آزمایشگاهی. در این روش، متن چون یک محصول تعاملی و نتیجه تفسیرهای متقابل الگوها در یک مکالمه دیده می‌شود» (۳) از آنجا که در تاریخ شفاهی مدل گوینده - شنونده و تعامل دو سویه همواره شکل می‌گیرد تحلیل مکالمه بسیار اهمیت دارد. زبان رکن اساسی تولید داده‌های شفاهی است و به عنوان رابطه یا واسطه جهان اجتماعی بسیار مهم است (۴) تحلیل مکالمه به مطالعه تولید و سازمان‌دهی موقعیت‌یافته گفتگو پرداخته و درک «از پایین به بالا»^۱، چگونگی تأثیر بستر بر تولید واقعیت از سوی مشارکت‌کنندگان یا «گفتگو - در - تعامل»^۲ را مد نظر قرار می‌دهد (۵).

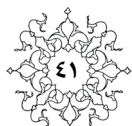
روش‌شناسی تحلیل مکالمه در تاریخ شفاهی

در روش تحلیل مکالمه تاریخ شفاهی، تأکید بر داده‌های متنی - گفتگویی تولید شده داده‌های مصاحبه است که در آن مراحل زیر پیشنهاد می‌شود:

- تعیین متن مکالمه: متن مکالمه یا گفتگو را انتخاب کنید. این متن می‌تواند از یک گفتگوی تلفنی تا متن گفتگوی موجود مصاحبه‌ها در زمان‌های متفاوت باشد.
- تعیین واحد مطالعه: مانند تحلیل موضوعی، روایتی و نظایر آن، واحد تحلیل را مشخص کنید. واحد مذکور می‌تواند کلمه، جمله، پاراگراف یا زنجیره گفتگو باشد.
- شناسایی منطق حاکم بر گفتگو: زنجیره گفتگو، آغاز و اتمام مکالمه و دیگر ابعاد خاص مکالمه را مد نظر قرار دهید.
- تحلیل و تفسیر نهایی: ارتباط بین ابعاد و محتواهای متن مکالمه را تحلیل و تفسیر کنید.

1. Up Bottom

2. Talk - In Interzction

- در تحلیل مکالمه به نکات مهم زیر باید توجه کرد:
- متن مکالمه در برگیرنده چه معنایی، مفاهیم و اهدافی است؟
 - از کجا آغاز و به کجا ختم شده است؟
 - چه داده‌هایی بین دو کنشگر رد و بدل شده است؟
 - زنجیره تعاملی و گفتاری مکالمه چیست؟

نکته‌های روش‌شناختی در تحلیل مکالمه

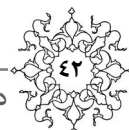
روش و انجام: در تحلیل مکالمه تاریخ شفاهی، شناسایی و درک این امر بسیار مهم است که مشارکت‌کننده‌گان چگونه اطلاعات و معانی را ارائه می‌دهند و این که آن‌ها چه طور از زبان به عنوان یک منبع استفاده می‌کنند. (۶)

شاخص‌بندی: زندگی اجتماعی و فعالیت‌های روزمره عملی از طریق کاربرد موقعیتی و بسترمند طبیعی زبان صورت می‌گیرند. از منظر روش‌شناسی مردمی، شاخص‌بندی در زبان نمایانگر آن است که معناهای تولید شده به طور بسترمند، تعاملی و اجتماعی در موقعیت‌های محلی از طریق کنش عملی اعضا تولید می‌شود.

بازاندیشی: بازاندیشی به معنای تحلیلی آن شیوه‌ای است که در آن سوژه و ابژه به طور متقابل و در ارتباط با هم ساخته می‌شوند. به معنای دیگر، بازاندیشی به شیوه‌ای اطلاق می‌شود که طی آن اعضا به تولید فعالیت‌هایی می‌پردازند که خود را در راستای آن جهت می‌یابند. یافتن معنا در داده‌های مصاحبه بدین‌گونه می‌باشد که به عنوان مثال در بین شرکت‌کننده‌ها بررسی دوره کودکی و جریان پرورش آنان به عنوان نخبه‌های اجتماعی از شرایط خاصی برخوردار بوده است.

زبان طبیعی: در تاریخ شفاهی، زبان به طور بسترمند، موقعیتی، گاه ناخودآگاه و براساس رویه گفتار - در- تعامل شکل می‌گیرد. گفتگوهای عادی روزمره در بین کنشگران اجتماعی که عمدتاً به شکل طبیعی انجام می‌شوند، نمونه‌ای از این زبان طبیعی هستند. زبان طبیعی از ماهیت عمدی برخوردار است، اما اعضا آن را بدیهی و عادی می‌پندارند، در حالی که منبع معرفتی مهمی است که ریشه در بسترهای اجتماعی و خاطره تاریخی - فردی دارد. هدف تحلیل مکالمه افشای معانی زیرین این زبان است. (۷)

1. Practice and Accomplishment
2. Indexicality
3. Reflexivity
4. Natural Language

تحلیل گفتمان در تاریخ شفاهی

گفتمان مجموعه شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی است که منجر به وجود آمدن متن می‌شود. متن در واقع موضوعی است که در تاریخ شفاهی بر محور آن مصاحبه‌ها انجام می‌شود. به عنوان مثال: در تاریخ شفاهی زندانیان سیاسی شاه، متن تولید شده عبارت است حضور زندانیان سیاسی در زندان‌ها و شکنجه‌گران و ... است و گفتمان آن دوران از بین بردن اختناق است زیرا هر فردی که دم از آزادی و انتقاد به حکومت داشت سر از زندان در می‌آورد.

در تحلیل گفتمان^۱ به این نکته توجه می‌شود که چه‌طور حقایق در قالب گفتمان‌ها ساخته می‌شوند و این که آیا درست هستند یا غلط. تحلیل گفتمان شیوه‌ای برای تحلیل داده‌های تاریخ شفاهی در مصاحبه است که در آن توجه به کلمه‌ها، جمله‌ها به شیوه‌ای انتقادی است. این نوع تحلیل را تحلیل گفتمان می‌نامند. تحلیل گفتمان به متون ایجاد شده خودجوش (مکتوب) و گفتگو (شفاهی) علاقه‌مند است. یعنی، «داده‌های جهان واقعی» که ویرایش و تهذیب نشده‌اند و در بسترهای «عادی» پدید آمده‌اند، بهترین مواد خام این نوع تحلیل را فراهم می‌آورند.

در رویکرد تاریخ‌نگاری تاریخ شفاهی یکی از بحث‌های چالش بر انگیز نهادهایی هستند که در قدرت نقش دارند و همان آن‌ها از متولیان این رویکرد تاریخ‌نگاری می‌باشند. تحلیل گفتمان انتقادی هم به قدرت در درون گفتمان و هم به تأثیر قدرت روی گفتمان توجه دارد زیرا روابط قدرت با گفتمان ارتباط دارد. (۸)

جامعه و فرهنگ به‌طور دیالکتیک با گفتمان در رابطه هستند: جامعه و فرهنگ از طریق گفتمان شکل می‌یابند و هم‌زمان گفتمان را نیز شکل می‌بخشند. هر نمونه واحدی از کاربرد زبان به بازتولید و دگرگونی در جامعه، فرهنگ و روابط قدرت می‌انجامد. تحلیل گفتمان تحولی مهم در روش تحقیق تاریخ شفاهی محسوب شده و با این فرض آغاز می‌شود که گفتمان در همه سطوح از گزارش‌های فردی تا اجتماعی کلان اهمیتی کلیدی دارد. تحلیل داده‌های تاریخ شفاهی در مصاحبه، توجه به کلمه‌ها، جمله‌ها و مشخصه‌های زبانی، یا به عبارت دیگر، تمرکز بر شیوه کاربرد زبان به شیوه‌ای انتقادی است. زبان چه‌طور به کار می‌رود؟ برای چه به کار می‌رود؟ بسترهای کاربرد آن چه هستند؟ این نوع تحلیل را تحلیل گفتمان می‌نامند. تحلیل گفتمان به متون ایجاد شده خودجوش (مکتوب) و گفتگو (شفاهی) علاقه‌مند است. یعنی، «داده‌های جهان واقعی» که ویرایش و تهذیب نشده‌اند و در بسترهای «عادی» پدید آمده‌اند، بهترین مواد خام این نوع تحلیل را فراهم می‌آورند.

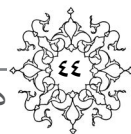
اصول نظری تحلیل گفتمان

1. Discourse Analysis

اصول اساسی تحلیل گفتمان را چنین برشمرده‌اند:

- زبان یک پدیده اجتماعی است.
- نه تنها افراد، بلکه نهادها و گروه‌بندی‌های اجتماعی نیز دارای دانش، ارزش‌ها و مانند آن هستند که به شیوه‌های منظم در زبان بیان می‌شوند.
- متون واحدهای مناسب در حوزه زبان ارتباطات هستند.
- خوانندگان و شنوندگان، گیرندگان منفعل رابطه با متون نیستند.
- شباهت‌هایی بین زبان علم و زبان نهادها وجود دارد. (۹)
- تحلیل گفتمان انتقادی نه با مسائل اجتماعی ارتباط دارد و نه با صرف زبان یا کاربردهای زبانی. این شیوه تحلیل، ویژگی زبان‌شناختی فرآیندها و ساختارهای اجتماعی و فرهنگی را در نظر می‌گیرد.
- روابط قدرت با گفتمان ارتباط دارند؛ تحلیل گفتمان انتقادی هم به قدرت در درون گفتمان و هم به تأثیر قدرت روی گفتمان توجه دارد.
- جامعه و فرهنگ به‌طور دیالکتیک با گفتمان در رابطه هستند: جامعه و فرهنگ از طریق گفتمان شکل می‌یابند و هم‌زمان گفتمان را نیز شکل می‌بخشند. هر نمونه واحدی از کاربرد زبان به باز تولید و دگرگونی در جامعه، فرهنگ و روابط قدرت می‌انجامد.
- کاربرد زبانی ممکن است ماهیت ایدئولوژیک داشته باشد. برای تعیین این امر باید به تحلیل متون برای تفسیر، دریافت و تأثیرهای اجتماعی آن پرداخت.
- گفتمان‌ها تاریخی هستند و تنها می‌توانند در رابطه با بستر خودشان درک شوند. در سطح فرا نظری، این نکته با رهیافت وینگنشتاین انطباق دارد که براساس آن معنای یک بیان به استفاده آن در یک موقعیت ویژه متکی است. گفتمان‌ها تنها در یک فرهنگ، ایدئولوژی یا تاریخ خاص قرار نگرفته‌اند، بلکه از نظر درون - متنی با دیگر گفتمان‌ها ارتباط دارند.
- اتصال بین متن و جامعه مستقیم نیست؛ این اتصال از طریق برخی میانجی‌ها مانند میانجی شناخت اجتماعی درک متن آشکار می‌شود.
- تحلیل گفتمان ماهیت تفسیری و تبیینی دارد. این نوع تحلیل به‌طور ضمنی به روش‌شناسی منظم و رابطه بین متن و شرایط اجتماعی آن، ایدئولوژی‌ها و روابط - قدرت اشاره دارد. تفسیرهای این روش همواره پویا بوده و به روی بسترهای جدید و اطلاعات جدید باز هستند. (۱۰) گفتمان، شکلی از رفتار اجتماعی است. تحلیل گفتمان انتقادی به‌عنوان یک رشته علمی اجتماعی تعریف می‌شود که اهداف خود را روشن ساخته و ترجیح می‌دهد کشف‌های خود را برای پاسخ به سؤال‌های عملی به کار گیرد.
- تحلیل گفتمان به متون ایجاد شده خودجوش (مکتوب) و گفتگو (شفاهی) علاقه‌مند است.

- یعنی، «داده‌های جهان واقعی» که ویرایش و تهذیب نشده‌اند و در بسترهای «عادی» پدید آمده‌اند، بهترین مواد خام این نوع تحلیل را فراهم می‌آورند.
- گفتمان می‌تواند هم در بستر محلی و هم در بستر جهانی صورت گیرد.
 - تحلیل گفتمان به سطوح و لایه‌های گفتمان و روابط متقابل بین آن‌ها توجه دارد. این سطوح می‌توانند انواع خاصی از واحدهای شاکله به خود گیرند؛ مانند، صداها، کلمه‌ها یا اشکال نحوی.
 - گفتمان یک برساخته اجتماعی است. براین اساس، واقعیت اجتماعی یا به‌طور عام فرهنگ در یک فرآیند دیالوژیک (گفتگویی) تولید می‌شود. با این حال، فرآیند مذکور همواره درگیر قدرت و منافع است.
 - گفتمان نظامی از انتخاب‌ها است.
 - گفتمان دارای خصلت ایدئولوژیک است.
 - متن ماهیت چند کارکردی مانند کارکرد ایده‌ای، کارکرد بین شخصی و کارکرد متنی صرف دارد.
 - متن دارای ویژگی درون - متنی است.
 - علاوه بر مشخصه‌های بالا، تحلیل گفتمان دارای کانون‌های تحلیلی خاصی است. از نظر اکثر روش‌شناسان تحلیل گفتمان، کانون‌های تحلیل گفتمان عبارتند از:
 - زنجیره و ساختار گفتار^۱ و مکالمه: تمرکز بر شکل، سازمان رسمی گفتار و مکالمه خود یک سوژه تحقیق به شمار می‌رود.
 - مباحثه^۲ گفتمانی در روابط و تعامل‌های اجتماعی: در اینجا بر تعامل گفتمانی و چگونگی ورود عملی گفتمان‌ها به قلمرو کنش و تعامل اجتماعی تمرکز می‌شود.
 - تولید هویت‌ها و ذهنیت‌ها از طریق گفتمان یا تمرکز بر سوژه‌سازی: این‌که چه طور گفتمان‌های خاص در تغییر دادن هویت‌ها و ذهنیت‌ها مطالعه می‌شوند نقطه تمرکز تحقیق است.
 - تولید قدرت/ دانش، ایدئولوژی‌ها و کنترل از طریق گفتمان یا تأکید بر موقعیت تولید: چه‌طور گفتمان‌ها تولید می‌شوند، توسط چه کسانی، با چه منابعی، تحت چه شرایطی؟
 - بالاترین هدف تحلیل گفتمان، حمایت از آزادی، دسترسی به دانش حقیقی از طریق گفتمان راستین، کمک به افشاگران متون اجتماعی مخدوش و تعادل‌بخشی مجدد به ساختارهای قدرت ارتباطی است.
 - تحلیل گفتمان انتقادی متون و نوشتارها را نیز انعکاسی از تلاقی زبان، سلطه و ایدئولوژی می‌داند و بر این باور است که واقعیت و متن هر دو محصولات این سه عنصر هستند. بنابراین،

1. Speech
2. Negotiating

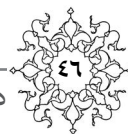

هدف این شیوه تحلیل افشای جریان‌های زیرین در واقعیت‌ها و متون اجتماعی است که از اهداف معرفت‌شناختی مهم پارادایم انتقادی است. (۱۱)

فعالیت‌های عمده در حین تحلیل گفتمان

- ۱- هدف‌سازی^۱: هدف خود را از انجام تحلیل گفتمان به روشنی بیان کنید.
- ۲- نشانه‌سازی^۲: به دنبال یافتن سرنخ‌های نشانه‌شناختی و موضوعی در متن باشد.
- ۳- کلمه‌سازی^۳: کلمه‌های درون متن را برحسب عناصر واقعی / غیرواقعی، محتمل / قطعی، ممکن / ناممکن، حاضر / غایب و مانند آن مورد بررسی قرار دهید.
- ۴- فعالیت‌سازی^۴: از فعالیت‌ها و کنش‌های درون متن یا پدیده پرده بردارید.
- ۵- موقعیت‌سازی فرهنگی و اجتماعی^۵: موقعیت‌های متفاوت درون متن را واکاوی کنید.
- ۶- هویت‌سازی و رابطه‌سازی^۶: به نگرش‌ها، هویت‌ها، تعامل‌ها و بسترهای ارتباطی درون متن توجه داشته باشید.
- ۷- سیاسی‌سازی^۷: ابعادی مانند ایدئولوژی، قدرت، نابرابری، دانش، طبقه، پایگاه، سلطه و مانند آن را در نظر بگیرید.
- ۸- اتصال‌سازی^۸: گذشته، حال، آینده یا زنجیره زمانی عناصر متن یا گفتمان را بررسی کنید. (۱۲)
تحلیل گفتمان در تاریخ شفاهی بیشتر به‌عنوان یک حوزه پژوهش مطرح است تا یک روش واحد در این زمینه، جوپ (۱۹۹۶) می‌گوید:
گفتمان همه ابعاد یک ارتباط را در تعامل طرف‌های گفتگو مد نظر قرار می‌دهد. یعنی نه تنها محتوای آن، بلکه نویسنده آن (چه کسی می‌گوید؟)، امتداد آن (بر چه زمینه یا زمینه‌هایی؟)، مخاطبان آن (برای چه کسانی؟) و هدف آن (برای دستیابی به چه چیزی؟) مورد بررسی قرار می‌گیرند.
بر همین اساس، این نوع تحلیل در روش‌های تحقیق دیگر با عناوین تحلیل گفتمان نشانه‌شناختی، تحلیل گفتمان تاریخی، تحلیل گفتمان سیاسی، تحلیل گفتمان حقوقی و تحلیل گفتمان زیستی نیز مطرح شده است. هر یک از این شیوه‌ها، طرح‌های تحلیلی ویژه‌ای از تحلیل گفتمان ارائه داده‌اند.
تحلیل گفتمان انتقادی نوعی از تحقیق تحلیل گفتمان است که در وهله نخست به مطالعه شیوه‌هایی می‌پردازد که در آن سوءاستفاده از قدرت، سلطه و نابرابری به‌وسیله متن و گفتگو در بستر اجتماعی و سیاسی برنامه‌ریزی شده، بازتولید شده و مورد مقاومت قرار می‌گیرد. فرکلاف و همکارانش (۱۹۹۷) قواعد تحلیل گفتمان انتقادی را چنین خلاصه کرده‌اند:
- تحلیل گفتمان به عنوان کردن مسایل اجتماعی پرداخته و ماهیتاً مسئله محور است.

1. Task Building
2. Semiotic Building
3. Word Building
4. Activity Building
5. Socio-Cultural Situatedness Building
6. Identity and Relationship Building
7. Political Building
8. Connection Building

- روابط قدرت گفتمانی هستند.
- گفتمان امری تاریخی است.
- گفتمان بین متن و جامعه حالت واسطه دارد.
- گفتمان، شکلی از کنش اجتماعی است که جامعه و فرهنگ را می‌سازد.
- بر رابطه متقابل بین فرد- گروه، کنش- فرآیند، بستر- ساختار اجتماعی و شناخت شخصی- شناخت اجتماعی تأکید دارند.

اعتباریابی و روایی داده‌های تاریخ شفاهی

در این بخش راهبردها و معیارهای ارزیابی کیفیت و معتبرسازی در تاریخ شفاهی مطرح می‌شوند. مسئله اعتباریابی و روایی یافته‌ها از ابعاد بسیار مهم و چالش برانگیز روش‌شناسی تحقیقی تاریخ شفاهی است. روش تحقیق تاریخ شفاهی در بیشتر موارد از روش تحقیق کیفی پیروی می‌نماید. در روش تحقیق تاریخ شفاهی گردآوری داده‌های مصاحبه در فرآیند ارزیابی و کیفیت (اعتباریابی) باید مورد نظر قرار گیرد. در این ارتباط، این‌گونه تصور شده که روش‌های تحقیق تاریخ شفاهی و داده‌های برگرفته از آن در مقایسه با طرح‌های تحقیقی دیگر فاقد معیارهای ارزیابی، اعتباریابی و دارای تنگناها و محدودیت‌های نظری و روشی فراوان است. دلایل متعددی برای وجود چنین تصورهایی وجود دارند.

دلیل نخست آن است که هنوز مباحث چندانی در زمینه روش تحقیق تاریخ شفاهی براساس مبانی پارادایمی و فلسفی آن صورت نگرفته و بیشتر بر جنبه‌های تکنیکی و روشی آن تمرکز شده است. حتی در سطح فناورانه نیز تنوع‌ها و راهبردهای ظریف و عملی آن دنبال نمی‌شوند.

دلیل دوم در روش تاریخ‌نگاری تاریخ شفاهی به دلیل نوع تاریخ‌نگاری آن که گفتاری است از جانب مورخان نوشتاری مورد تردید است و مهم‌ترین دلیل را عدم قطعیت گفتارها می‌دانند. دلیل سوم، کم‌توجهی جامعه دانشگاهی کشور به معرفی، توسعه و استفاده از روش‌شناسی تحقیق کیفی و ابعاد متفاوت آن به خصوص در تاریخ شفاهی که تاکنون به عرصه‌های دانشگاهی وارد نشده است. براین اساس، هنوز به استثنای طرح عمومی کیفی و فنون گردآوری داده‌های آن، شناخت بسیار ناچیزی از سایر ابعاد این روش وجود دارد. از این‌رو، اکثر محققان ممکن است ناخواسته تصور کنند که طرح‌های کیفی فاقد اصول و معیارهای ارزیابی کیفیت هستند؛ در نتیجه، گزارش‌های کیفی به شکل طرح‌واره‌هایی داستان‌گونه و در بسیاری موارد غیرقابل دفاع باقی می‌مانند.

دلیل چهارم، عدم آشنایی و نگرانی بسیاری از محققان در به‌کارگیری معیارهای ارزیابی

در گزارش‌های تاریخ شفاهی به لحاظ کیفی می‌باشد. جواب به سؤال‌های زیر در این زمینه می‌تواند کارگشا باشد:

الف: آیا می‌توان در تحقیق تاریخ شفاهی از معیارهای اعتبار، روایی سخن گفت؟

ب: چه معیارهایی برای ارزیابی کیفیت در تحقیق تاریخ شفاهی پیشنهاد شده‌اند؟

ج: عوامل تهدید کننده یا کاهش دهنده میزان کیفیت در تحقیق تاریخ شفاهی کدام است؟

معنا و مفهوم اعتبار و روایی

مفهوم اعتبار^۱ برای ارجاع به «حقیقی بودن^۲»، «درست بودن^۳» و «دقت^۴» به کار رفته اطلاق می‌شود. به عبارت دیگر، اعتبار ارجاع می‌شود به این که روایت‌های تاریخ شفاهی تا چه حد با واقعیت «منطبق^۵» است. در تعریفی که در تاریخ شفاهی می‌توان به آن استناد کرد، اعتبار با این مفهوم ارتباط دارد که آنچه شما می‌گویید مشاهده کرده‌اید در حقیقت همان چیزی است که واقعاً رخ داده است. در نهایت، اعتبار همواره در مورد «صحت^۶» است؛ (۱۳) خطاهای اعتبار عموماً در گذار از «مفهوم» به «معرف» ایجاد شده و ناشی از خطای «معرف‌سازی^۷» هستند. اعتبار یک معرف خاص به دشواری صورت می‌گیرد. از این رو، فقدان اعتبار، زمانی رخ می‌دهد که انطباق ضعیفی که یک محقق در تحلیل جهان اجتماعی به کار می‌برد با آنچه عملاً در جهان اجتماعی رخ می‌دهد، وجود داشته باشد.

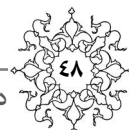
در مقایسه با مفهوم روایی، مفهوم اعتبار نیز در تحقیق کیفی به معنای «حقیقت^۸» است و به مثابه پلی بین سازه و داده تعریف می‌شود. (۱۴) در تحقیق تاریخ شفاهی، روایی عبارت است از اطمینان‌پذیری و هم‌سازی جهت دستیابی به این هدف. محققان تاریخ شفاهی طیفی از تکنیک‌ها را شامل مصاحبه، مشاهده، تحلیل تصاویر، اسناد و مدارک و غیره را برای ثبت تحقیقات خود به‌طور هماهنگ به کار می‌گیرند.

گوبا و لینکلن (۱۹۸۵) معتقدند چهار معیار قابلیت اعتماد اما به هم مرتبط را مطرح نموده‌اند:

باورپذیری^۹

باورپذیری با میزان باور داشتن به یافته‌های تحقیق ارتباط دارد. در یک تحقیق تاریخ شفاهی باورپذیر، داده‌ها هم‌ساز و هم‌بسته هستند نه پراکنده و متناقض. باورپذیری می‌تواند از طریق حفظ و گسترش ارتباط با پاسخ‌گویان جهت دستیابی به آنچه واقعاً آن‌ها می‌دانند و عمل می‌کنند، ایجاد شود. در تعریفی دیگر، باورپذیری عبارت است از استدلال‌ها و فرآیندهای ضروری برای اعتماد به نتایج تحقیق (۱۵)

1. Validity
2. True
3. Correctness
4. Precision
5. Fit
6. Correctness
7. Indicatorization
8. Trustworthiness
9. Prolonged Engagement

از این رو، باورپذیری با قابل باوربودن یا قانع کننده بودن یک پژوهش ارتباط دارد. در این زمینه راهبردهای خاصی برای افزایش باورپذیری نتایج داده‌های تاریخ شفاهی ارایه شده که عبارتند از:

الف) درگیری طولانی مدت^۱: سرمایه‌گذاری زمانی کافی، در مورد آزمون درک یک فرد. در جریان مصاحبه‌ها این امر میسر خواهد بود. با رفت و آمدهای مکرر، اخلاق و منش مصاحبه‌شونده را می‌توان آزمون کرد.

ب) مشاهده دیرپا و مصرانه^۲: مشاهده و تماس مکرر و یادداشت برداری و مانند آن.

ج) زاویه‌بندی: استفاده از منابع متفاوت داده، روش‌ها و رویکردهای نظری برای میان-کنترل کردن^۳ ناسازگاری‌ها و اطلاعات اشتباه^۴: در مصاحبه تاریخ شفاهی در رابطه با موضوع تحقیق با افراد مرتبط به عنوان منابع گوناگون و مرتبطین در باورپذیری موضوع، از روش مقایسه و مطابقت به سهولت انجام شدنی است. (۱۶)

د) باورپذیری محقق^۵: به آموزش، تجربه، ردپاگیری، پایگاه و «نمود خود» محقق بستگی دارد.

اطمینان‌پذیری^۶

اطمینان‌پذیری عبارت است از توانایی شناسایی افرادی که داده‌های یک مطالعه معین از بیانات آن‌ها گردآوری شده و به کار رفته‌اند. راهبرد کلیدی برای محققان تاریخ شفاهی اطمینان‌پذیری نتایج از طریق روش کنترل عضو است.

کنترل عضو^۷ یا اعتبار پاسخ‌گو^۸ تکنیکی است که به آن وسیله محقق فرض‌های خود را با یک یا چند نفر از افراد مطلع تحت بررسی کنترل می‌کند. توسط اعضا در سرتاسر فرآیند گردآوری داده‌ها برای تأیید ارزش حقیقت یا صحت مشاهده‌ها و تفسیرهای پژوهش‌گر، آن‌طور که آن‌ها خود ظهور می‌یابند، به کار می‌رود. اعتبار پاسخ‌گو یا کنترل عضو پیشنهاد می‌دهد که ما باید همراه با نتایج آزمایشی خود به سمت سوژه‌ها برگشته و آن‌ها را در پرتو واکنش‌های سوژه‌هایمان پالایش کنیم.

نکته مهم آنکه «دلیلی وجود ندارد که فرض شود اعضا [افراد مورد مطالعه] دارای جایگاه متمیزی به‌عنوان مفسران کنش‌های خود هستند... بازخوردهای مذکور نمی‌توانند به‌عنوان اعتبارسازی یا ابطال مستقیم استنباط‌های مشاهده‌گر تلقی شوند. این فرآیندهای به اصطلاح «معتبرسازی^۹» باید چونان یک منبع دیگر داده و بینش مورد بحث قرار گیرد.» (۱۷)

تأییدپذیری^{۱۰}

در تأییدپذیری محقق باید نشان دهد که یافته‌های وی عملاً و واقعاً مبتنی بر داده‌ها هستند.

1. Researcher Credibility
2. Persistent Observation
3. Cross checking
4. Misinformation
5. Explanation Credibility
6. Dependability
7. Member Check
8. Respondent Validity
9. Validation

تأییدپذیری با یادداشت کردن همه ایده‌ها، تصمیم‌های اجرایی مربوط به طرح کامل می‌شود. تأییدپذیری با جزییات روش‌شناسی‌های به کار رفته در تحقیق ارتباط دارد و به این سؤال پاسخ می‌دهد که: آیا محقق تاریخ شفاهی به اندازه کافی جزییاتی در اختیار ما گذاشته که بتوانیم گردآوری و تحلیل داده‌ها را ارزیابی کنیم؟

انتقال پذیری^۱

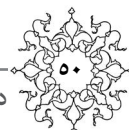
انتقال پذیری به کاربردپذیری^۲ یافته‌های پژوهش اطلاق می‌شود. در فراسوی زندگی تاریخی اجتماعی معاصر واقعیت‌هایی وجود دارد و محقق نیز تا حدی در مورد آن دارای دانش پیشین است. محقق تاریخ شفاهی، بر تعدد و گوناگونی واقعیت‌های ساخته شده تأکید دارند...

معیارهای اعتباریابی در تحقیق تاریخ شفاهی

در طول چند سال اخیر، معیارهای دیگری برای ارزیابی کیفیت در تحقیق کیفی عنوان شده‌اند که برخی از مهم‌ترین آن‌ها در اعتباریابی تاریخ شفاهی معرفی می‌شوند.

کنترل فهرست ارزیابی مطالعه کیفی در تاریخ شفاهی	
مقدمه	۱- آیا موضوع تحقیق در همان ابتدای کار مشخص شده است؟
	۲- آیا مسئله یا مسائل تحقیق به روشنی شناسایی شده‌اند؟
	۳- آیا مروری کافی بر ادبیات پژوهشی مرتبط صورت گرفته است؟
	۴- آیا هدف تحقیق به صراحت بیان شده است؟
	۵- آیا سؤال‌های خاص تحقیق شناسایی شده و به روشنی عنوان شده‌اند؟
روش	۱- آیا مشخصات مشارکت‌کنندگان، مکان پژوهش و بستر آن به درستی تشریح شده‌اند؟
	۲- آیا مشارکت‌کنندگان برای هدف مطالعه مناسب هستند؟
	۳- آیا تعداد مشارکت‌کنندگان به اندازه کافی زیاد است؟
	۴- آیا داده‌های کافی برای عنوان کردن سؤال تحقیق گردآوری شده‌اند؟
	۵- آیا راهبردهای افزایش اعتبار برای کمک به فراهم نمودن شواهد قابل اعتماد به کار رفته‌اند؟
	۶- آیا با مشارکت‌کنندگان به شکل اخلاقی برخورد شده است؟
نتایج	۱- آیا یافته‌ها به روشنی ارائه شده‌اند؟
	۲- آیا هیچ داده به‌طور بالقوه مهمی از سوی محقق اغماض شده است؟
	۳- آیا شواهد کافی برای متقاعد کردن محقق در خصوص قابلیت اعتماد یافته‌ها فراهم شده است؟

1. Confirmability
2. Transformability
3. Applicability

کنترل فهرست ارزیابی مطالعه کیفی در تاریخ شفاهی	
بحث	۱- آیا نتایج بحث شده دارای ارتباط با تحقیق‌های دیگری در این حوزه هستند؟
	۲- آیا محدودیت‌های مطالعه بحث شده‌اند؟
	۳- آیا محققان تبیین‌های جایگزین را برای یافته‌های خود بررسی نموده‌اند؟
	۴- آیا پیشنهادهایی برای تحقیق‌های بیشتر عنوان شده‌اند؟

معیار سندیت^۱

نگرانی‌های زیادی در زمینه خروجی‌های یک مطالعه در تاریخ شفاهی وجود دارد. در اینجا بحث سندیت مطرح می‌شود و آن عبارت است از ارایه شرحی کامل، درست و متعادل از روند مصاحبه‌ها و داده‌های تولید شده در تحقیق تاریخ شفاهی. یک تحقیق دقیق تاریخ شفاهی باید به ۵ معنای زیر دارای سندیت باشد:

۱. تحقیق مستند باید روشن و بی‌طرفانه باشد؛ جانبداری از گروه و دسته و عقیده و مرام خاص یکی از مواردی است که اعتبار تحقیق از نظر سندی نزد مخاطبان همراه با سوگیری می‌شود. در تاریخ‌نگاری و تحقیق تاریخ شفاهی باید بتواند تا حد امکان همه نقطه‌نظرها را بازنمایی کند و از تمام گروه‌های مطرح در تحولات تاریخی معاصر در ضبط و ثبت موضوع و تفسیر رویدادها دعوت نماید. به خصوص گروه‌ها و مخالفان نظام‌های حکومتی، تا تاریخ‌نگاری عاری از هرگونه شک و شبه‌روشنند در تاریخ شفاهی باشد.

۲. باید دارای سندیت هستی‌شناختی^۲ باشد؛ یعنی درصد افزایش آگاهی به سبکی مشروع و نبوغ‌آمیز است. به‌عنوان بخشی از این فرآیند، بینش‌های فرهنگی و تاریخی با تأکید مناسب و در محیط‌ها و رویکردهای مناسب به کار می‌روند.

۳. سندیت آموزشی^۳: منظور آن است که تحقیق باید شانس استفاده از تفکر انتقادی را جهت پیشنهاد مواضع اخلاقی بدهد.

۴. سندیت عملی^۴: تحقیق افراد را جهت می‌دهد تا در راستا و منطبق با یافته‌ها گام بردارند. محقق در راستای کنش براساس داده‌ها و پژوهش، راه افراط و تفریط در پیش نمی‌گیرد.

۵. در نهایت، سندیت فنی^۵ داشته باشد؛ یعنی بنیانی برای آموزش دیگران جهت انجام

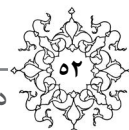
1. Authenticity
2. Ontological Authenticity
3. Educational Authenticity

کنش‌های معین فراهم می‌سازد. مجدداً این آموزش‌دهی نمی‌تواند نتیجه افراط یا تفریط یافته‌های عملی تحقیق باشد. (۱۸)

یادداشت‌ها:

1. www.tcomschool.ohion.edu/cdtm/whatis.htm
 ۲. محسن ادیب حاج باقری، روش‌های تحقیق کیفی، انتشارات بشری، ۱۳۸۶، ص ۲۳.
 3. Wetherell, M. and et al, (2003), *Discourse As Data*, London: Sage Publications Ltd., p. 51.
 4. Silverman, D.(2005), *Doing Qualitative Research*, London: Sage Publication.
 5. Wetherell, M. and et al, (2003), *Discourse As Data*, London: Sage Publications Ltd., p. 52
 6. Housley, William and Richard Fitzgerald (2000), *Conversation Analysis, Practitioner Based Research, Reflexivity and Reflective practice: Some Exploratory Remarks In, Ethnographic Studies Issues.*, p.5
 ۷. محمدپور، احمد، روش تحقیق کیفی، انتشارات جامعه‌شناسان، تهران ۱۳۸۹، ص ۱۴۲-۱۴۳.
 8. Van Dijk, Teun A.(2001), *Multidisciplinary CDA: a Plea for Diversity In Wodak, Routh and Michael Meyer, (Eds.), Methods of Critical Discourse Analysis*, London: Sage Publications Ltd.
 9. Meyer, Michael (2001), *Between Theory, Method, and Politics: Positioning of the Approaches to CDA In, Wodak, Routh and Michael Meyer, (Eds.), Methods of Critical Discourse Analysis*, London: Sage Publications Ltd
 10. Schiffrin, D. and et al., (2003), *The Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell Publishing.
 ۱۱. محمدپور، روش تحقیق کیفی، صص ۱۴۴ ۱۴۵.
 ۱۲. محمدپور، همان، ص ۱۴۵، نقل از گی، ۱۹۹۹، ص ۸۶.
 13. Shank, G.(2006), *Qualitative Research: A Personal Skills Approach*, Pearson, Merril Prentice – Hall. pp. 110-111.
1. Catalytically Authentic
 2. Tactically Authentic

14. Hammersley, M.(1992), Whats Wrong with Ethnography· London: Routledge., p. 57.
15. Bryman, A.(1988), Quantity and Quality in Social Research, London: Unwin Hyman.
16. Royse, David, (2004), Research Methods in Social Work, Fourth Edition, Thomson – Brooks/Cole Press., p. 243.
17. Fielding, Nigel and Jane Fielding, (1986), Linking Data, London: Sage Publications Ltd., p.43.
18. Lincoln, Y.S., and E. G. Guba, (1985), Naturalistic inquiry, Thousand Oaks, CA: Sage., pp. 181-180.

